

ZEVENTIEN EEUWEN CONCILIE VAN NICEA

SAMEN BERADEN, SAMEN GELOVEN, SAMEN VIEREN

Peter Nissen

KATHOLIEKE VERENIGING VOOR

OECUMENE

INLEIDING

Wie weet er wat een concilie is? En waarom zouden we aandacht besteden aan een concilie dat zeventienhonderd jaar geleden heeft plaatsgevonden?

Toch heeft het Concilie van Nicea, dat in 325 is samengekomen, een grote betekenis voor vrijwel alle christenen in de wereld, en dat zijn er, althans op papier, bijna tweeënhalf miljard. Het christendom is de grootste godsdienst ter wereld. Ongeveer dertig procent van de wereldbevolking is christen.

'Het' christendom bestaat eigenlijk niet. Het christendom bestaat in vele varianten, in vele kleuren, in vele tradities, in vele kerken. Tussen die tradities en kerken zijn er allerlei verschillen. Maar de meeste christenen, zeker zij die behoren tot de qua ledental grootste christelijke kerken, zijn toch met elkaar verbonden door het gedeelde geloof dat zij belijden en door het gegeven dat zij allemaal één belangrijk feest vieren: het paasfeest. En dat hebben zij te danken aan dat concilie van zeventien eeuwen geleden.

Daarom gaan kerken en christelijke organisaties in de hele wereld in 2025 aandacht besteden aan de zeventienhonderdste verjaardag van het Concilie van Nicea. De Wereldraad van Kerken, waarbij ruim 350 kerken uit alle continenten zijn aangesloten, gaat er aandacht aan geven. Paus Franciscus en Bartholomeus, de oecumenisch patriarch van Constantinopel, gaan de verjaardag samen herdenken, als het lukt met een gezamenlijke pelgrimstocht naar de plaats waar het concilie in 325 heeft plaatsgevonden. De Raad van Kerken in Nederland belegt op 14 juni 2025 een dag in de Sint-Jan in Gouda waarop het Concilie van Nicea herdacht zal worden. Theologische instellingen in heel de wereld, ook in Nederland, beleggen studiedagen en congressen over de betekenis van het Concilie van Nicea en over de geloofsbelijdenis die er uit is voortgekomen. De Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord, die de naam draagt van een van de belangrijkste deelnemers aan het concilie, wil bevorderen dat er ook in plaatselijke geloofsgemeenschappen, parochies, gemeenten en oecumenische groepen aandacht is voor de herdenking. Daar is dit boekje op gericht.

Het Concilie van Nicea vond plaats in een tijd waarin de vele plaatselijke christelijke gemeenschappen, die vooral rond het Middellandse Zeegebied te vinden waren, langzaam toegroeiden naar een besef van verbondenheid en eenheid. Daarvoor werd in het Latijn het woord *christianitas* gebruikt, dat het beste vertaald kan worden met 'christenheid'. In onze tijd zijn de christelijke ker-

ken wereldwijd en ook in ons eigen land opnieuw op zoek naar versterking van hun verbondenheid en eenheid. Dat streven noemen we 'oecumene'. Dat is een woord dat uit het Grieks afkomstig is. Het betekent zoveel als 'overal waar huizen staan', 'de bewoonde wereld' dus.

Ook het Concilie van Nicea wordt 'oecumenisch' genoemd. Het was namelijk de eerste kerkvergadering waarop vertegenwoordigers van christelijke kerken uit alle windrichtingen bij elkaar kwamen. Die vorm van samenkomen was nieuw. Zij heeft in de geschiedenis van het christendom nog heel wat keren navolging gekregen.

Dit boekje vertelt eerst wat er in 325 is gebeurd: het verloop en de achtergrond van dat concilie. Daarna wordt ingegaan op de thema's die er ter sprake kwamen en de vraag wat zij voor ons in deze tijd kunnen betekenen. Drie aspecten van het Concilie van Nicea worden daarbij naar voren geschoven: het belang van het in de geloofs-gemeenschap samen in gesprek gaan over wat ons als gelovige mensen aangaat, vervolgens het belang om samen onder woorden te brengen wat ons als gelovigen mensen met elkaar verbindt en ten slotte het belang om dit geloof dan ook samen te vieren. Samen beraden, samen getuigen, samen vieren. Om het gesprek over die vragen in uw eigen parochie, gemeente of oecumenische groep op gang te brengen, worden enkele gespreksvragen aangereikt.

Het boekje sluit af met enkele teksten. Dat is om te beginnen de Griekse tekst met een zo letterlijk mogelijke vertaling van de belijdenis zoals die in 325 in Nicea is vastgesteld. U zult zien dat dit nog een rudimentaire tekst is. Hij werd tijdens een volgend oecumenisch concilie, dat van Constantinopel in 381, aangevuld tot de tekst die veel christelijke kerken nu kennen als de Geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Van die geloofsbelijdenis bevat dit boekje ten slotte de tekst van de versies die in een aantal Nederlandse kerken (rooms-katholiek, protestants, oud-katholiek en orthodox) worden gebruikt.

Moge dit boekje het gesprek over het geloof dat ons met elkaar verbindt, over de grenzen van tijd en plaats heen, bevorderen.

Peter Nissen

7 november 2024, hoogfeest van de heilige Willibrord

1. ACHTERGROND EN AANLEIDING

Het Concilie van Nicea vond plaats in een tijd waarin er voor christenen veel veranderde. In de voorbije drie eeuwen waren zij in het Romeinse Rijk van een vervolgte minderheid uitgegroeid tot een geaccepteerde en wettelijk erkende religieuze groep. Die acceptatie volgde op een wonderlijk snelle groei van het aantal christenen. Onderzoekers nemen aan dat er tien jaar na de dood van Jezus van Nazareth zo'n duizend christenen waren, tegen het einde van de eerste eeuw ongeveer 7.500, tegen het einde van de tweede eeuw zo'n 200.000 en rond het jaar 300 maar liefst zes miljoen. De grote groei van het aantal christenen vond plaats tussen de jaren 250 en 350. In 250 waren er naar schatting twee miljoen christenen, en die vormden twee procent van het inwoneraantal van het Romeinse Rijk. In 350 waren er dertig miljoen christenen. Zij vormden toen de grootste religieuze groep in het Romeinse Rijk, groter dus dan het aantal aanhangers van de oude Romeinse religie en ook groter dan de vele godsdiensten uit andere gebieden die door de Romeinen waren onderworpen.

Keizer Constantijn schonk in februari 313, samen met zijn collega en schoonbroer Licinius, in het zogenaamde Edict van Milaan wettelijke erkenning aan het christelijk geloof en beloofde dat alle tijdens de christenvervolgingen onder zijn voorgangers geroofde bezittingen aan de christenen zouden worden teruggegeven. Aan die vervolgingen zelf was al in 311 een eind gekomen dankzij een besluit van keizer Galerius. Door het Edict van Milaan werd het christendom van een *religio illicita*, een onwettige godsdienst, nu een *religio licita*, een wettelijk erkende godsdienst.

Het besluit van keizer Constantijn werd door vroegchristelijke schrijvers graag beschreven als een daad van goddelijke voorzienigheid. Maar het was feitelijk een nuchter politiek besluit. De keizer zag de sterke groei van het aantal christenen in zijn rijk. Hij realiseerde zich dat het weinig zin had die groep te blijven onderdrukken. 'If you can't beat them, join them,' zal hij gedacht hebben, als hij Engels had gesproken. Constantijn was zelf de eerste Romeinse keizer die zich tot het christendom bekende. Dopen liet hij zich overigens pas op zijn sterfbed, op 22 mei 337, twaalf jaar dus na het Concilie van Nicea.

Constantijn was in 324 alleenheerser geworden over het Romeinse Rijk. Zijn medekeizer Licinius had zich opgeworpen als beschermmer van de oude Romeinse religie. In drie veldslagen werden zijn legers door die van Constantijn verslagen. Deze liet Licinius gevangen nemen en beschuldigde

hem van hoogverraad. In 325 werd Licinius, ooit Constantijns compagnon en, zoals gezegd, zijn schoonbroer, in opdracht van de keizer geëxecuteerd.

Keizer Constantijn, mozaïek in de Hagia Sophia, Istanbul, ca. 1000

De nieuwe alleenheerser hoopte van het christendom vooral dat het de eenheid in het Romeinse Rijk zou bevorderen. De oude inheemse religies, met hun vele goden, waren daartoe niet in staat geweest. Ook de religieuze verering voor de keizer als 'de gezegende' (in het Latijn *Augustus*) liep terug. Het snel groeiende christendom, met zijn vaste geloof in één God, moest nu de eenheid in het Romeinse Rijk komen versterken.

Maar wat de keizer zich waarschijnlijk niet had gerealiseerd, was dat dit christendom ook veelkleurig van aard was. Er waren in de verschillende vroege christengemeenten in het Midden-Oosten en rond de Middellandse Zee uiteenlopende tradities van geloven, van spiritualiteit, van kerkorganisatie, van liturgisch vieren en van theologisch nadenken ontstaan. Met die verschillen konden de vroege christelijke gemeenten goed omgaan. De diversiteit vormde geen bedreiging voor de eenheid.

Wel waren er enkele kwesties die de eenheid op de proef stelden. Dat waren deels kwesties van theologische aard en deels kwesties van meer praktische aard. De belangrijkste theologische kwestie was die rond de verhouding tussen Jezus en God de Vader. Jezus had zelf aan zijn leerlingen al de vraag voorgelegd: 'En jullie, wie zeggen jullie dat Ik ben?' (Matteüs 16,15). Die vraag had in de eerste drie eeuwen van het christendom al verschillende

denkers beziggehouden. Theologen uit de school van Antiochië (de huidige stad Antakya in Turkije) benaderden haar vooral vanuit de mensheid van Jezus: Hij is onze broeder, onze gelijke, wegens zijn voortreffelijkheid door God tot zijn Zoon aangenomen. De theologen uit de wereldstad Alexandrië in Egypte, toen ook een stad van geleerden, hadden een andere benadering. Zij vertrokken vanuit de gedachte dat Jezus Christus het mensgeworden Woord is, de Logos, die al van eeuwigheid af bij de Vader leeft.

Fantasie-afbeelding van een argumenterende Arius
Kopie naar de wereldkroniek van Hartmann Schedel uit 1493

In het begin van de vierde eeuw was in Alexandrië een priester actief met de naam Arius. Mogelijk was hij opgeleid in Antiochië. Hij probeerde een middenweg te vinden tussen beide benaderingen. Volgens hem was de Logos, de Zoon, wel het wezen dat van alle schepselen het dichtste bij God de Vader stond, maar het bleef toch een schepsel. In de voorstelling van Arius was God zo verheven dat Hij zich onmogelijk zelf met het werk van de schepping had kunnen inlaten. Daarom had Hij als eerste schepsel de Zoon in het leven geroepen, een soort tussenwezen. Door middel van dit tussenwezen had God de wereld geschapen. Zo legde Arius het begin van het evangelie volgens Johannes uit: 'In het begin was het Woord, het Woord was bij God en het Woord was God. Het was in het begin bij God. Alles is er door ontstaan, zonder het Woord is niets ontstaan van wat bestaat' (Johannes 1,1-3). De Zoon was volgens Arius dus het eerstgeschapen schepsel, en door dit schepsel kwam de rest van de schepping tot stand. Maar dat betekende dat volgens hem de Zoon er ook ooit niet was geweest. Hij was dus niet eeuwig. En omdat Hij niet eeuwig

was, was Hij ook niet goddelijk, dat wil zeggen niet in wezen gelijk aan God de Vader. De discussie had natuurlijk heel wat aspecten, maar uiteindelijk kon het verschil van inzicht tijdens het Concilie van Nicea zelf bijna in één letter symbolisch worden samengevat. De aanhangers van Arius waren van mening dat het wezen van de Zoon leek op dat van de Vader (in het Grieks homoiousios, ὁμοιούσιος, van gelijkend wezen), terwijl zijn tegenstanders zeiden dat de Zoon en de Vader gelijk van wezen waren (in het Grieks homoousios, ὁμοούσιος, van hetzelfde wezen). Het verschil zat hem in die ene letter i. Die bleek beslissend tijdens het concilie.

Over de leer die Arius verkondigde, ontstond in Alexandrië grote onrust. Die onrust verspreidde zich over het Romeinse Rijk. Als Jezus Christus niet werkelijk God was, dan was zijn verlossingswerk ook niet Gods werk. Ja, zo dachten sommigen: dan is onze verlossing een illusie. In Alexandrië riep de plaatselijke bisschop, die Alexander heette, rond 320 een vergadering bijeen van ongeveer honderd bisschoppen. Zij deden Arius in de ban. Dat betekent dat zij hem uit de kerkgemeenschap verstootten. Maar Arius kreeg ook medestanders, en zelfs in hoge kringen. Zo koos de bisschop aan het hof van keizer Constantijn, bisschop Eusebius van Nikomedia, partij voor de leer van Arius. De verdeeldheid had nu de directe omgeving van de keizer bereikt. Hij zag zijn droom van de eenheid die het christendom in zijn rijk zou brengen, in gevaar komen.

Er was nog een tweede kwestie die voor verdeeldheid zorgde. Zij was van meer praktische aard: op welke dag moet Pasen, het belangrijkste feest van de christenen, gevierd worden. Er waren christenen die van mening waren dat Pasen altijd op een zondag gevierd moet worden. Dat is immers de dag van de verrijzenis, de eerste dag van de week. Op die dag is de verrezen Jezus voor het eerst verschenen. Eigenlijk wordt dus elke zondag Pasen gevierd, en de paasdag moet daar niet van afwijken. Maar andere christenen, vooral in het oosten van het Romeinse Rijk, wilden vasthouden aan het vieren van het christelijke paasfeest op de datum waarop ook het joodse paasfeest, Pesach, gevierd werd, en dat was de veertiende dag van de maand Nisan, ongeacht op welke weekdag die viel. Gevolg van dit meningsverschil was dat christenen hun allerbelangrijkste feest niet op dezelfde dag vierden. Het onderwerp was al op verschillende regionale kerkvergaderingen aan de orde geweest. De gemeederen liepen daarbij soms hoog op.

Om aan de groeiende verdeeldheid rond die kwesties een einde te maken, liet keizer Constantijn, die er al tevergeefs een rondzendbrief aan de bisschoppen aan had gewijd, een kerkvergadering bijeenroepen met vertegenwoordigers uit alle windhoeken van zijn grote rijk. Dat werd het Concilie van Nicea.

2. HET VERLOOP VAN HET CONCILIE

Van het Concilie van Nicea is ons helaas, anders van veel latere concilies, geen verslag bewaard gebleven. Daarom moet uit verschillende andere bronnen de informatie bij elkaar gesprokkeld worden over de gang van zaken. Een belangrijke bron is de levensbeschrijving van keizer Constantijn, die enkele jaren na zijn overlijden in 337 werd geschreven door de geschiedschrijver Eusebius, bisschop van Caesarea in Palestina en ook enige tijd raadsman van de keizer.

Bekend is dat keizer Constantijn zijn zomerpaleis bij de stad Nicea (ook wel Nikaia of Nicaea), op de plek van het huidige Iznik in het noordwesten van Turkije, ter beschikking stelde. De stad was mooi gelegen. Er is een fragment bewaard van een uitnodigingsbrief van keizer Constantijn, en daarin prijst hij de gezonde lucht van Nicea. Een rol bij de keuze van de plaats zal ook het feit gespeeld hebben dat de bisschop van Nicea, Theognis, een vriend en geestverwant was van de hofbisschop van de keizer. Om te zorgen dat de vertegenwoordigers van de christelijke gemeenten uit alle hoeken van het rijk die plaats gemakkelijker konden bereiken, kregen zij een soort 'vrij reizen-kaart': zij mochten gratis meereizen met de keizerlijke koeriersdiensten, de *cursus publicus*.

Een poort in de stadsomwalling van Nicea uit de tijd van keizer Constantijn

Het concilie was samengeroepen door de keizer, dus niet door een kerkelijke gezagsdrager. Hij eiggende zich daarmee binnen de christelijke geloofsgemeenschap de rol toe die de keizer in de oude Romeinse religie had gehad: als vorst was hij de *pontifex maximus*, de belangrijkste priester. De geschiedschrijver Eusebius van Caesarea zegt in zijn levensbeschrijving van de keizer dat die zich tijdens het concilie 'koinos episkopos' liet noemen: de bisschop voor alle onderdanen. De oproep aan de deelnemers van het concilie was meer dan een uitnodiging. Het was een bevel. De keizer drukte

dan ook een sterk stempel op de kerkvergadering. Hij stond in voor alle kosten van reis en verblijf. Hij hield de openingstoespraak en bepaalde de dagorde. Tijdens de theologische besprekingen trok hij zich terug, want daar had hij toch geen verstand van. Zijn enige belang was dat er eenheid kwam onder de christenen, en wel in het belang van de eenheid in zijn wereldrijk. Het concilie eindigde met een feestmaal ter ere van de keizer, waar hij uiteraard ook weer zelf bij aanwezig was. Ook gaf hij de deelnemers allemaal een geschenk mee als herinnering aan de bijeenkomst.

Wie de deelnemers precies waren, weten we helaas niet. Duidelijk is wel dat lang niet alle aanwezigen ook bisschop waren. Zo was Silvester, de bisschop van Rome, de paus dus, zelf niet aanwezig. Wegens zijn gevorderde leeftijd en gezondheid durfde hij de reis niet aan. Hij werd vertegenwoordigd door twee priesters, Vitus en Vincentius. Het zou nog lang zo zijn dat aan concilies niet alleen door bisschoppen werd deelgenomen, maar ook door priesters en diakens, vooral wanneer zij over theologische deskundigheid beschikten, en ook door leken. Of zij ook stemrecht hadden, weten we niet, omdat er geen bronnen bewaard zijn die ons over de stemprocedure inlichten.

Volgens een latere legende waren er 318 bisschoppen bij het Concilie van Nicea aanwezig. Dat getal heeft een symbolische betekenis. Het is ontleend aan de 318 knechten van Abraham, die hem volgens het Bijbelboek Genesis hielpen om zijn gevangen genomen neef Lot te bevrijden (Genesis 14,14). Eusebius van Caesarea noemt in zijn levensbeschrijving van de keizer 220 provincies en landstreken waaruit vertegenwoordigers door de keizer waren uitgenodigd. Hij zegt ook dat er meer dan 250 bisschoppen bij het concilie aanwezig waren. Dat aantal zal wel redelijk kloppen. Ook al was Eusebius zelf niet bij het concilie aanwezig geweest, hij zat wel dicht bij de bron en hij schreef dit zo'n vijftien jaar na het concilie. De herinnering zal toen nog levendig en betrouwbaar geweest zijn.

Er zijn wel deelnemerslijsten overgeleverd, maar die zijn allemaal pas van latere datum. Daarom moeten we de namen van de deelnemers uit andere bronnen uit de vierde eeuw, zoals brieven, bij elkaar sprokkelen. Er duiken dan maar zes of zeven namen op van vertegenwoordigers van westerse kerken, zoals de twee priesters uit Rome, bisschop Caecilianus van Carthago (in Noord-Afrika) en bisschop Ossius of Hosius uit het Spaanse Cordoba. Er wordt aangenomen dat niet meer dan tien procent van de deelnemers uit de westerse bisdommen kwam. De meeste namen die zijn overgele-

verd, zijn die van bisschoppen uit het oosten van het Romeinse Rijk. Enkel een kwam zelfs van buiten de rijksgrenzen, zoals bisschop Aristakis van Armenië, het eerste land dat (al in 301) het christendom als officiële religie had aangenomen. Aristakis, in de Armeense traditie vereerd als Sint Sarkis, was de zoon van bisschop Gregorius de Verlichter, die als de organisator geldt van de Armeense kerk, en zijn vrouw Mariam. Ook waren er vertegenwoordigers van kerken in Perzië, uit de Kaukasus en uit het gebied van de Goten. Onder de aanwezigen waren priesters en bisschoppen die nog de wonden konden tonen die zij tijdens de laatste christenvervolgingen in het Romeinse Rijk hadden opgelopen. Zo waren van bisschop Paphnutius van Opper-Thebe tijdens de vervolging de beide ogen uitgestoken. Volgens één bron begroette keizer Constantijn deze 'belijders', zoals zij genoemd worden, persoonlijk en vroeg om hun zegen.

De latere deelnemerslijsten van het Concilie van Nicea berusten grotendeels op legendevorming. Zo wordt van de heilige Nicolaas, de bisschop van Myra, bij ons beter bekend als Sinterklaas, verteld dat hij bij het Concilie van Nicea aanwezig was. Hij zou tijdens dat concilie aan Arius een kaakslag hebben toegediend, omdat Arius volgens hem ketterse taal uitsloeg en daarmee Jezus Christus beledigde. De medestanders van Arius werden boos hierover en zij eisten dat Nicolaas gestraft zou worden. De hand waarmee hij Arius had geslagen, moest worden afgehakt.

De heilige Nicolaas slaat Arius. Fresco in het Sumelaklooster nabij het Turkse Trabzon

Keizer Constantijn antwoordde dat de wet inderdaad verbiedt dat iemand in het bijzijn van de keizer geweld gebruikt tegen iemand anders. Maar hij liet het aan de concilievaders over om de straf voor Nicolaas te bepalen. Deze besloten dat Nicolaas zijn bisschoppelijke eretekenen moesten worden afgenomen: zijn mijter en zijn stola. Hij moest

gevangen worden gezet en zijn baard moest worden afgeschoren. Nicolaas werd in een kale cel opgesloten. Daar verschenen hem 's nachts Jezus en Maria. Jezus vroeg hem: 'waarom ben je gevangen genomen?' Nicolaas antwoordde: 'omdat ik U liefheb.' Daarop werd hij door Jezus van zijn boeien bevrijd. Zijn baard groeide weer aan. Ook gaf Jezus hem een evangelieboek in handen. Maria bracht hem zijn bisschoppelijke eretekenen terug. Toen de bewakers de volgende morgen bij de cel van Nicolaas kwamen, zagen ze hem daar in vol bisschoppelijk ornaat, lezend in het evangelie. Daarop brachten ze hem bij de keizer. Die zag dat hij een verkeerd besluit had genomen. Hij vroeg Nicolaas om vergeving. Het concilie schaarde zich vervolgens achter de heilige Nicolaas en veroordeelde de dwaling van Arius.

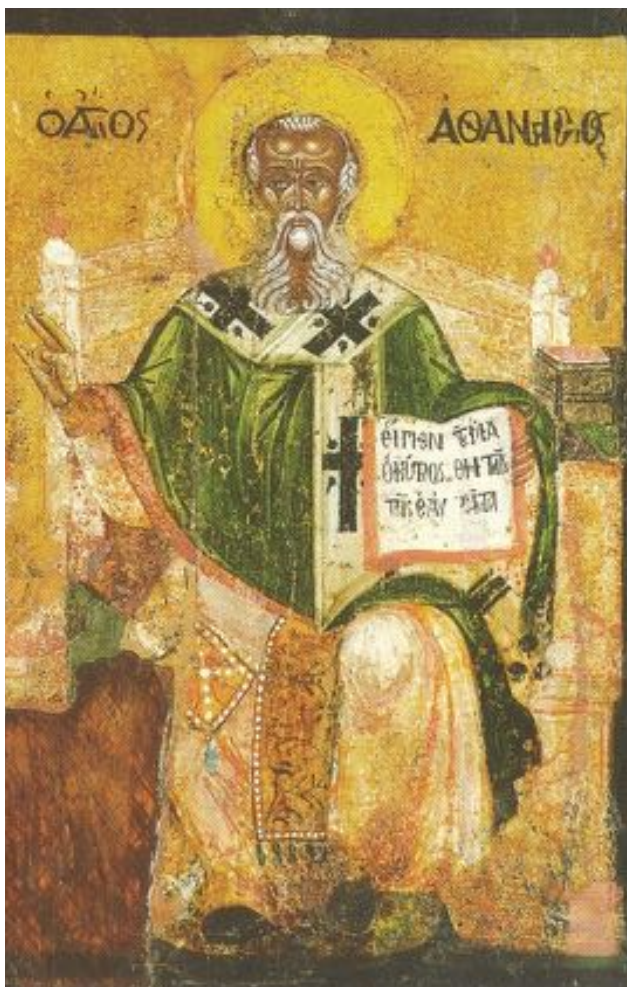
Het is een veel latere legende, en het is niet de enige over Sinterklaas en het concilie. Een andere legende vertelt namelijk dat de heilige Nicolaas al bij zijn doopsel rechtop ging staan in de doopvont en toen de geloofsbelijdenis van Nicea opzei. Maar het concilie had nog niet plaatsgevonden en de geloofsbelijdenis bestond nog niet. Overigens bestonden ook mijters in de tijd van Nicolaas en het Concilie van Nicea nog niet. Bisschoppen zijn die pas na het jaar 1000 gaan dragen.

Zo gemakkelijk als de legende het voorstelt, is de veroordeling van de opvatting van Arius ook niet gegaan. Er zijn heel wat theologische uiteenzettingen en discussies overheen gegaan. Die werden naar alle waarschijnlijkheid in het Grieks gevoerd, de taal van het grootste deel van de aanwezigen. Maar mogelijk is er ook wel simultaan vertaald voor de deelnemers die van buiten het oosten van het Romeinse Rijk kwamen. Zo spraken de twee priesters uit Rome alleen Latijn. Van die taal bediende ook keizer Constantijn zich bij de opening van het concilie.

Arius was zelf bij het concilie aanwezig en moet een goed debater zijn geweest. Hij werd bovendien verdedigd door de hofbisschop van de keizer, Eusebius van Nikomedia. Maar ook zijn tegenstander bisschop Alexander van Alexandrië was er. Zijn grootste theologische tegenstander was een jonge diaken, die als theologisch adviseur en secretaris van de bisschop van Alexandrië was meegekomen: Athanasius (ca. 295-373). Hij zou drie jaar later zijn bisschop opvolgen als patriarch van Alexandrië. Hij leidde een avontuurlijk leven: tot vijf keer toe werd hij verbannen, maar steeds kon hij weer terugkeren. Wegens zijn grote rol in het christendom van zijn tijd wordt hij Athanasius de Grote genoemd. De kerk heeft hem later tot kerkleraar uitgeroepen en rooms- en oud-katholieken, orthodoxen en kopten vereren hem als een heilige.

Na uitvoerige debatten vond een meerderheid van de conciliedeelnemers zich in een afwijzing van de opvattingen van Arius. Op het goede ver-

loop van de stemrondes werd namens de keizer toezicht gehouden door een ambtenaar van het paleis. Bijna een eeuw na het concilie schreef een aanhanger van Arius, ene Philostorgius, een kerkgeschiedenis waarin hij een lijst opnam met de namen van 22 bisschoppen die partij zouden hebben gekozen voor Arius. Dat was dus een kleine minderheid, ongeveer tien procent van de aanwezige bisschoppen. Maar er is ook een bron die vertelt dat keizer Constantijn heel boos werd toen hij hoorde dat er geen eenstemmigheid onder de deelnemers was en dat hij dreigde iedereen uit het Romeinse Rijk te verbannen die zich bleef verzetten. Die politieke druk zal ongetwijfeld bijgedragen hebben aan de grote eensgezindheid onder de conciliedeelnemers.

De heilige Athanasius van Alexandrië, icoon uit de zeventiende eeuw
Archeologisch Museum van Varna, Bulgarije

Hoe de verhouding tussen Jezus en de Vader gezien moest worden, werd verwoord in een geloofsbelijdenis, die heel sterk, met herhaalde formuleringen, de nadruk legt op de door de Vader en de Zoon gedeelde goddelijke natuur. Vader en Zoon zijn één in wezen, ὁμοούσιος in het Grieks (in het latere Latijn: *consubstantialis*, van dezelfde substantie). De Zoon was er al van eeuwigheid, Hij is niet gemaakt, maar was er al vóór alle tijden. Vroeger werd wel verondersteld dat de tekst van

Nicea voortbouwde op een bestaand voorbeeld, bijvoorbeeld een geloofsbelijdenis van een lokale christelijke gemeenschap. De meeste onderzoekers wijzen die gedachte nu af, niet alleen omdat zo'n voorbeeld nergens in de bronnen te vinden is, maar ook omdat de geloofsbelijdenis een heel eigen stijl heeft, met de reeds genoemde herhalingen: God uit God, licht uit licht, ware God uit de ware God. Dat is een opmerkelijke stijlfiguur voor een geloofsbelijdenis, die eerder het vermoeden voedt dat de tekst tijdens de besprekingen in Nicea geleidelijk gegroeid is. Volgens een bericht van bisschop Hilarius van Poitiers uit 357/358, die er overigens zelf niet bij is geweest (hij was pas tien jaar oud toen het concilie plaatsvond), zou vooral bisschop Ossius of Hosius van Córdoba een grote rol hebben gespeeld in de formulering van de tekst. Over die geloofsbelijdenis, die ook voorzien was van een reeks veroordelingen van uitspraken van Arius, werd volgens de overlevering op 19 juni 325 gestemd, met de boven beschreven uitslag.

Ook over de dag waarop Pasen gevierd moet worden, werd overeenstemming bereikt. Er werd vastgesteld dat Pasen altijd op een zondag gevierd moest worden en niet op een gewone weekdag, en wel op de zondag na de eerste volle maan van de lente. Dit besluit werd na afsluiting van het concilie door keizer Constantijn in een rondzendbrief bekend gemaakt. In die brief noemt de keizer de regeling van de paasdatum het belangrijkste thema van het concilie. Dat zal het voor de gewone gelovigen wellicht ook geweest zijn. Met de theologische discussies rond het arianisme kwam niet iedereen in aanraking, met de vraag wanneer Pasen gevierd moest worden wel.

Maar er kwamen nog meer kwesties tijdens het Concilie van Nicea ter sprake. Er is een lijst van besluiten van het Concilie van Nicea bewaard, maar in verschillende varianten, en allemaal zijn die afkomstig van geschiedschrijvers van latere datum. Theodoretus van Cyrrhus, bisschop en geschiedschrijver, neemt in zijn kerkgeschiedenis, meer dan een eeuw na het Concilie van Nicea, een lijst op van twintig besluiten van het concilie (nomoi in het Grieks, canones in het Latijn: richtlijnen of wetten). Hetzelfde doet zijn tijdgenoot Gelasius van Cyzicus. In het Latijnse westen is de monnik Rufinus, overleden in 410, de eerste die de besluiten in het Latijn overlevert. Maar we moeten bedenken dat zij alle drie nog geboren moesten worden toen het Concilie van Nicea plaatsvond. Wij weten niet of zij een betrouwbare bron bij de hand hebben gehad of dat latere auteurs bepaalde kerkelijke besluiten aan het Concilie van Nicea hebben toegeschreven om ze zo meer gezag te verlenen.

Volgens een Griekse overlevering zouden de twintig besluiten op 13 juli 325 zijn vastgesteld, dus een kleine maand na de stemming over de geloofsbelijdenis. Zij hebben betrekking op deels praktische kwesties, deels theologische vraagstukken.

Sommige bepalingen hadden te maken met de nasleep van de christenvervolgingen. Hoe moest er worden omgegaan met mensen die hun geloof ontrouw waren geworden en hadden geofferd voor de Romeinse keizer? Bepaald werd dat zij geen lid van de geestelijkheid meer konden zijn, maar als zij boete hadden gedaan, konden zij wel weer in de christelijke gemeenschap worden opgenomen. Tijdens hun boetetijd mochten zij niet deelnemen aan de eucharistische viering. Degenen die een minder zware boete ondergingen, mochten wel bij de woorddienst aanwezig zijn. En in stervensgevaar zou hun de communie niet geweigerd worden. Aan bisschoppen werd een zekere vrijheid gegund om de regels op een wijze uit te leggen die bij de plaatselijke situatie paste.

Enkele bepalingen hadden ook te maken met de groeiende verdeeldheid onder christenen. Er waren groepen die zich hadden losgemaakt van de grote kerk, zoals de volgelingen van de tegenpaus Novatianus, die van Paulus van Samosata, de voormalige patriarch van Antiochië, en die van Meletius van Lycopolis, een Egyptische bisschop die weigerde om berouwvolle afvalligen weer in de kerkgemeenschap op te nemen. Er werden regelingen getroffen voor diegenen uit de afgescheiden groepen die weer wilden terugkeren naar de grote kerk.

Nu de christelijke kerk onder keizer Constantijn erkenning en bewegingsvrijheid had gekregen, kon er ook een en ander op bestuurlijk gebied geregeld worden. Zo werd bevorderd dat de grenzen van de kerkelijke provincies zoveel mogelijk gelijk liepen met die van de provincies van het Romeinse Rijk. Aan het hoofd van een kerkprovincie stond een metropoliet. Bij de keuze van een nieuwe bisschop moest deze keuze door de metropoliet bevestigd worden en de nieuwe bisschop moest gewijd worden door zijn collega's uit dezelfde provincie. De bisschopszetels van Rome, Alexandrië, Antiochië en Jeruzalem kregen bepaalde privileges wegens hun bijzondere status, ook als die steden in het Romeinse Rijk inmiddels geen hoge bestuurlijke positie meer hadden, zoals bijvoorbeeld met Jeruzalem het geval was.

Tot het gewijde ambt mochten alleen diegenen toegelaten worden die goed gevormd waren. Men mocht nog maar pas gedoopten niet al te snel tot het ambt toelaten. Mannen die zichzelf door castratie hadden verminkt of die zware zonden hadden begaan, konden niet gewijd worden. Ambtsdragers mochten zich ook niet met woekerpraktijken inlaten. Zij mochten niet met andere vrouwen dan hun echtgenote, moeder, zus of tante samenwonen. De blinde bisschop Paphnutius zou volgens verschillende bronnen verhinderd hebben dat men priesters ook het samenwonen met hun vrouw zou verbieden. 'Maak het juk voor de heilige mannen niet te zwaar. Het huwelijk is in alle opzichten waardevol en het huwelijksbed is rein. Breng de kerk geen schade toe door overdreven strengheid.' Zijn oproep vond gehoor.

Eén opmerkelijk besluit van het Concilie van Nicea is in het westerse christendom in de vergetelheid geraakt. Het betreft het knielen tijdens het gebed op zondag. Dat vonden de conciliedeelnemers ongepast: op de dag van de verrijzenis horen wij niet te knielen. Het concilie verordende dat overal de praktijk gevolgd moest worden om op de dag des Heren onze gebeden staande aan de Heer voor te leggen.

Een gesluierde vrouw, die staande bidt ('orante') in de catacombe van Priscilla te Rome (derde eeuw)

3. HOE HET VERDER GING

Kerkenwerk is mensenwerk. Wie zou denken dat er over de kwesties waarover zo fel gediscussieerd werd, na het Concilie van Nicea nu een grote eensgezindheid zou heersen, komt bedrogen uit. De discussies over de vraag wie Jezus is en over zijn verhouding tot de Vader, gingen na het concilie onverminderd door. Er voegde zich nog een kwestie bij: hoe verhoudt de Heilige Geest zich tot die twee? De ironie is dat keizer Constantijn zelf, die zo sterk op de geloofseenheid in zijn rijk had aangedrongen en die de conciliedeelnemers onder druk had gezet om de geloofsbelijdenis te aanvaarden, aan het eind van zijn leven zelf gewonnen werd voor de opvatting van Arius. Dat gebeurde onder invloed van zijn eigen hofbisschop. In 336, een jaar voor het overlijden van de keizer, mocht Arius uit zijn ballingschap terugkeren. Hij werd in triomf binnengehaald in de nieuwe hoofdstad Constantinopel, die Constantijn had laten bouwen en die hij maar meteen naar zichzelf had genoemd. En op zijn sterfbed werd de keizer eindelijk gedoopt, maar door een bisschop die aanhanger was van Arius.

Constantius, de zoon en opvolger van Constantijn,

koos meteen voor het arianisme, dat nu de kans kreeg zich in het oosten en vanaf 350 ook in het westen van het Romeinse Rijk te verspreiden. Bisschoppen die nog de geloofsbelijdenis van Nicea durfden te verdedigen, liepen kans verbannen te worden. Dat overkwam bijvoorbeeld Athanasius, de knappe theoloog die het in Nicea tegen Arius had opgenomen, vijf keer. Zeventien jaar van zijn tijd als bisschop van Alexandrië bracht hij in ballingschap door.

De onderlinge verdeeldheid van de aanhangers van Arius en de moedige vasthoudendheid van de verdedigers van de geloofsbelijdenis van Nicea zorgden uiteindelijk voor een ommekeer. Daarbij hielp ook het feit dat keizer Theodosius de Grote, die in 379 aantrad, de droom van eenheid van Constantijn opnieuw wilde waarmaken. In 380 verhief hij de geloofsbelijdenis van Nicea tot rijkswet: iedere ingezetene van het Romeinse Rijk moest nu deze geloofsbelijdenis onderschrijven. Het arianisme werd in het Romeinse Rijk verboden; alleen buiten de rijksgrenzen kon het voortbestaan.

Een muurschildering van het Concilie van Constantinopel in 381 met keizer Theodosius de Grote gezeteld op een ereplaats, in de Stavropoleos kerk te Boekarest, Roemenië

Een jaar later riep hij een nieuw oecumenisch concilie samen, dat in de hoofdstad Constantinopel plaatsvond. Daar werd de geloofsbelijdenis van Nicea bevestigd en aangevuld met de formulering dat ook de Heilige Geest 'één in wezen' is met de Vader. Daarmee was de kerkelijke leer over de drie-een God in de kern vastgelegd: God is één wezen in drie personen, Vader, Zoon en Heilige Geest. Dit is de geloofsbelijdenis die in de meeste grote christelijke kerken over de hele wereld wordt gedeeld.

Ook ten aanzien van het vaststellen van de paasdatum bleek de overeenstemming die in Nicea was bereikt, broos te zijn. Besloten was dat Pasen altijd op een zondag, de dag van de verrijzenis, moest worden gevierd, en wel op de zondag na de eerste volle maan van de lente. Keizer Constantijn stuurde daarover een rondzendbrief. Ook is een brief bewaard aan de kerk in Alexandrië, de stad van de geleerden, waarin de astronomen van die stad de opdracht kregen een verplichte berekeningswijze voor de paasdatum te ontwikkelen. Want hoe bepaal je welke de zondag na de eerste volle maan van de lente is? De geleerden in Alexandrië voldeden aan het verzoek van de keizer, maar het duurde wel nog tot de achtste eeuw eer hun rekenwij-

ze algemene ingang vond. Het verschil zat hem vooral in de vraag op welke dag men de lente liet beginnen. Gevolg was dat er nog eeuwen verwarring over bleef. In het jaar 387 bijvoorbeeld werd Pasen in Rome gevierd op 21 maart, de eerste dag van de lente, maar in Alexandrië op 25 april en in weer andere kerken op 18 april.

Na de middeleeuwen ontstond een nieuw probleem. Paus Gregorius XIII voerde in 1582 een nieuwe, naar hem genoemde kalender in. Deze verving de juliaanse kalender, genoemd naar Julius Caesar. Tussen de beide kalenders zat een verschil van tien dagen. De Orthodoxe Kerken van het oosten aanvaardden de nieuwe kalender niet, zodat er opnieuw een verschil ontstond tussen de paasdatum in het westerse en het oosterse christendom. Door een andere omgang met de berekening van schrikkeljaren is het verschil tussen de beide kalenders inmiddels opgelopen tot dertien dagen. De situatie werd in het oosterse christendom nog verwarrender doordat een aantal kerken in 1923 onder leiding van het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel besloot alsnog de gregoriaanse kalender over te nemen, de zogenaamde nieuw-kalendristen.

4. SAMENKOMEN OM TE BERADEN: SYNODALITEIT

Christenen zijn vanaf het begin samengekomen om zich te beraden over zaken van gemeenschappelijk belang. Het Bijbelboek Handelingen van de Apostelen geeft daar verschillende voorbeelden van. Al meteen na de hemelvaart van Jezus kwam een groep van ongeveer honderdtwintig volgelingen van Jezus samen om een opvolger te kiezen voor Judas, die Jezus aan de Romeinse soldaten had uitgeleverd (Hand. 1,15-26). Toen er verdeeldheid dreigde te ontstaan over de vraag of iemand eerst de joodse besnijdenis moest ondergaan vóór hij het geloof in Jezus Christus kon aannemen, kwamen in Jeruzalem apostelen en oudsten samen om de kwestie te bespreken en tot een gezamenlijk besluit te komen (Hand. 15,1-29). Die bijeenkomst wordt soms wel 'het apostelconcilie' genoemd.

Voor het gezamenlijk beraad ontwikkelden zich in de eerste eeuwen van het christendom her en der eigen lokale en regionale vormen. Het nieuwe van het Concilie van Nicea van 325 was dat hier voor het eerst vertegenwoordigers van christelijke kerken uit alle windrichtingen bij elkaar kwamen, en dat zij besluiten namen die het plaatselijke en regionale belang overstegen. De christelijke kerk liet daar als het ware voor het eerst zien werkelijk wereldkerk te zijn.

De christelijke gemeenten die zich geroepen wisten tot een gezamenlijk getuigenis over Jezus als de Verrezenen, wilden ook in gezamenlijkheid de koers van dat getuigenis bepalen. Daartoe kwamen zij samen in bijeenkomsten: in het Grieks heetten die *σύνοδος*, in het Latijn vaak vertaald met *synodus* of met het woord *concilium*, dat ook verwijst naar het samenkomen of samenroepen. Het Latijnse woord *concilium* drukt bovendien uit dat dit samenkomen eigen is aan het wezen van de kerk, die een samengeroepen gemeenschap is, in het Grieks *ἐκκλησία* en in het Latijn *ecclesia*, waarin weer het Hebreeuwse woord *קהל* (*qahal*) doorklinkt, het (door God) samengeroepen volk. In de kerkorde van verschillende kerken hebben de woorden concilie en synode later onderscheiden betekenissen gekregen. In de rooms-katholieke kerk bijvoorbeeld is een concilie momenteel besluitvormend en een synode alleen adviserend. Maar in de loop van de kerkgeschiedenis werden de termen vaak door elkaar gebruikt. Zelfs het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) noemt zichzelf in zijn zestien slotdocumenten soms nog synode. Voorop stond het besef dat de gelovigen, als volgelingen van Jezus Christus, die zichzelf de Weg noemt, 'tochtgenoten' zijn, *σύνοδοι*, een woord dat Ignatius van Antiochië in een van zijn brieven, die aan de Ephesiërs, in het begin van de tweede eeuw gebruikt

voor de leden van de christelijke gemeente. Op basis van hun doopsel en hun vriendschap met Christus zijn zij 'samen op weg' en dragen zij ook samen verantwoordelijkheid voor de geloofsgemeenschap.

De samenkomsten konden in de eerste eeuwen van het christendom in de vorm van elkaar verschillen. We weten vaak niet precies wie de samenroeper van de bijeenkomst was, wie er bijeen werden geroepen en wie er spreek- en stemrecht hadden, hoe het verloop van de bijeenkomst was, en hoe men tot besluitvorming kwam. Ook van het Concilie van Nicea is op dit vlak, zoals we gezien hebben, veel onduidelijk. Maar dat het belangrijk was om in samenspraak tot het uitzetten van de lijnen voor de verkondiging van de kerk te komen, werd algemeen gedeeld. Soms kwamen alleen de bisschoppen van een bepaald gebied bij elkaar, vaak bij elkaar geroepen door de bisschop van de zetel die het meest in aanzien stond, soms ook namen andere kerkelijke ambtsdragers en vooraanstaande leken gelovigen deel aan de vergadering. Soms werd de geldigheid van de genomen besluiten afhankelijk gemaakt van de instemming van de bisschop van een patriarchale zetel, bij voorbeeld die van Rome, soms ook niet.

De ruïnes van een vroegchristelijke kapel te Carthago, Tunesië, de stad van de oudst bekende synode rond het jaar 220

Zeker is dat er vanaf de tweede helft van de tweede eeuw dergelijke bovenlokale synodes plaatsvonden. Hun samenkomst werd gedictieerd door de nood van de tijd. Er was dus nog geen vaste vergaderdiscipline. Een synode kwam bijeen als het nodig was een ernstige kwestie van gezamenlijk belang te bespreken. Zo'n kwestie was bijvoorbeeld, zoals we al gehoord hebben, het bepalen van de datum waarop Pasen gevierd moest worden. In de eerste helft van de derde eeuw lijken

synodes al een vast onderdeel uit te maken van de kerkelijke bestuurspraktijk. Er zijn er minstens tien uit die periode bekend. De oudste is die van Carthago, die rond 220 plaatsvond onder leiding van bisschop Agrippinus. Uit een brief van de latere bisschop Cyprianus van Carthago, die er zelf nog niet bij geweest kan zijn (hij werd pas in 245 of 248 gedoopt), vernemen we dat er zeventig bisschoppen aan zouden hebben deelgenomen. De synode draaide rond twee theologische en tegelijk pastorale vragen: kunnen echtbrekers tot de kerkelijke boete en zo weer tot de kerkelijke gemeenschap worden toegelaten en kan een doopsel dat is toegediend door een dwalende voorganger, een hereticus, erkend worden?

Onder leiding van bisschop Cyprianus zelf vonden tussen 251 en 256 zeven synodes van de kerk in Noord-Afrika plaats. In die synodes kwamen de bisschoppen van de regio samen, als vertegenwoordigers van de lokale kerken. Kon de bisschop zelf niet, dan stuurde hij een plaatsvervanger. Het draaide dus meer om een samenkomst van de lokale kerken dan om een samenkomst van de bisschoppen, al waren die wel de voor de hand liggende vertegenwoordigers van de plaatselijke kerk. De kerkvader Cyprianus kan met enig recht beschouwd worden als de schepper van de bestuursvorm van de synode. Hij heeft door het beleggen van een reeks van synodes deze overlegvorm tot een regulier middel gemaakt in het bepalen van de koers die de kerk in zijn regio te volgen had. In de vierde eeuw is de halfjaarlijkse samenkomst in een synode in de meeste kerkprovincies inmiddels een gangbare praktijk geworden.

Zoals gezegd gebeurde met het Concilie van Nicea iets nieuws: nu kwamen vertegenwoordigers bij elkaar uit alle windhoeken van de bewoonde wereld. Daarom wordt die kerkvergadering betiteld als het eerste oecumenische concilie. Daar zouden er nog een aantal van volgen in de eerste eeuwen van het christendom. De concilies gingen geleidelijk de regionale synodes overvleugelen. De praktijk om met zekere regelmaat in synodes bij elkaar te komen raakte in het Latijnse westen ondergesneeuwd en maakte plaats voor concilies op

verschillende niveaus: per kerkprovincie, per land (nationale concilies) en de al genoemde wereldomvattende (oecumenische) concilies.

In de praktijk van de oosterse kerken bleven synodes een vaste plaats innemen. Toen zich in de zestiende eeuw nieuwe protestantse kerken vormden, kreeg het woord synode daar ingang als aanduiding voor een bestuurlijk gremium in de kerk. Ook die synodes konden zich op verschillende niveaus afspelen: provinciaal of landelijk. In dat laatste geval wordt gesproken van nationale synodes. De Synode van Dordrecht uit 1618-1619 is een bekend voorbeeld uit de Nederlandse kerkgeschiedenis.

Paus Franciscus heeft in de rooms-katholieke kerk een proces in gang gezet om de praktijk van synodaliteit van de vroege kerk weer tot nieuw leven te brengen. Daartoe is twee keer de na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) ingestelde bisschoppensynode in Rome bij elkaar geweest om over synodaliteit te spreken. Aan die zittingen namen voor het eerst in de recente kerkgeschiedenis ook anderen dan bisschoppen deel, onder wie ook leken en vrouwen, zelfs met stemrecht. De zittingen van de bisschoppensynode werden vooraf gegaan door een breed consultatieproces op alle niveaus: van de lokale parochie tot de continenten. Het streven is om door goed naar elkaar te luisteren te ontdekken wat de Heilige Geest de kerk te zeggen heeft.

Dit rooms-katholieke synodale proces heeft ook een oecumenische dimensie: ook de andere christelijke kerken worden erbij betrokken. De rooms-katholieke kerk erkent dat ook in hen de Geest kan doorklinken. Het is bijzonder dat het zeventiende eeuwfeest van het Concilie van Nicea samenvalt met de fase in het synodale proces die volgens paus Franciscus de belangrijkste is: die van de receptie of doorwerking in de plaatselijke kerken. Wellicht kunnen de christelijke kerken zo samen de waarde herontdekken van een wereldomvattende samenkomst van geloofsgemeenschappen, die de eenheid van de wereldkerk ten goede kan komen. Dan zou de herdenking van zeventien eeuwen Nicea werkelijk een oecumenisch feest worden.

De oecumenische gebedsbijeenkomst vooraf aan de meest recente rooms-katholieke bisschoppensynode, de synode over synodaliteit

5. SAMEN GETUIGEN VAN ONS GELOOF: GELOOFSBELIJDENIS

Vanaf het begin hebben christenen de behoefte gevoeld om hun geloof onder woorden te brengen. Zij deden dat tegenover anderen, die hun geloof niet deelden, maar die zich wel afvroegen: waarin geloven jullie eigenlijk, wat houdt dat nieuwe geloof van jullie in? De apostel Petrus deed dat op de dag van Pinksteren tegenover de inwoners en de bezoekers van de stad Jeruzalem: 'God heeft Jezus tot leven gewekt en de last van de dood van Hem afgenomen, want de dood kon zijn macht over Hem niet behouden' (Handelingen 2,24). Andere apostelen en leerlingen volgden het voorbeeld van Petrus. Zo ontstonden er al in de eerste jaren van het christendom korte formuleringen die als geloofsbelijdenissen beschouwd kunnen worden.

Maar de christenen deden het ook tegenover elkaar om uit te drukken wat hen met elkaar verbindt. Een geschikt moment daarvoor was de toediening van de doop aan nieuwe christenen. Door de doop werden zij in de christelijke geloofsgemeenschap opgenomen. Daarbij werden korte getuigenissen uitgesproken die verwoordden voor welk geloof zij hadden gekozen en in welk geloof zij zich lieten dopen. Een vroeg voorbeeld daarvan is de belijdenis die bekend staat als de apostolische geloofsbelijdenis of de twaalf artikelen van het geloof. Al doet de naam dat wellicht vermoeden, zij is niet aantoonbaar opgesteld door de apostelen zelf. Aangenomen wordt dat zij ergens in de tweede eeuw is ontstaan ten behoeve van de doopliturgie. De eerste volledige optekening dateert weliswaar pas uit de achtste eeuw. Zij is te vinden in een pastoraal handboekje van de geloofsverkondiger Pirminius. Maar in een geschrift van de kerkvader Ireneüs van Lyon van rond 170 is zij al in korte vorm terug te vinden.

"Wij geloven:

in één God en Vader Almachtig, die hemel en aarde maakte, en de zee en al wat daarin is;
en in één Christus Jezus, de Zoon van God, onze Heer;
die vlees geworden is uit de maagd tot ons behoud;
en in Zijn lijden onder Pontius Pilatus;
en in Zijn dood en opstanding;
en in Zijn lichamelijke vaart ten hemel;
en in Zijn wederkomst uit de hemel in de heerlijkheid van de Vader om alle dingen onder één Hoofd te vergaderen en over allen een rechtvaardig oordeel uit te spreken;
en in de Heilige Geest;
en dat Christus zal komen van de hemel om alle vlees op te wekken, en de goddelozen en onrechtvaardigen te verwijzen naar het eeuwige vuur;
en om aan de rechtvaardigen en heiligen onsterfelijkheid en eeuwige heerlijkheid te geven."

Geloofsbelijdenissen als deze zullen er in allerlei christelijke gemeenten zijn ontstaan. Zij groeiden uit tot teksten die een vaste plek kregen in de lokale dooptraditie.

Een doopvont met aan de rechterzijde een plaat met geloofsbelijdenis in de anglicaanse Heilige Maria-kerk te Langley, Engeland

De geloofsbelijdenis waarvan het begin werd gemaakt tijdens het Concilie van Nicea, onderscheidt zich van de plaatselijke belijdenisteksten doordat zij bedoeld was om onder woorden te brengen wat alle christenen, waar ook ter wereld, met elkaar verbindt. Daarom begint zij niet in de ik-vorm ('Ik geloof'), maar in de wij-vorm ('Wij geloven'). Het is een gemeenschapstekst: een belijdenis die boven het individuele geloof van één persoon uitstijgt. Zij had dus een wereldwijde ambitie. Nu zouden wij daarvoor misschien het woord mondiaal of universeel gebruiken. Maar in de kerkelijke taal van die tijd heette zo'n voor alle christenen geldige geloofsbelijdenis 'oecumenisch' of 'katholiek' (van het Griekse kat'holos: alomvattend). De behoefte aan zo'n alomvattende geloofsbelijdenis werd, zoals eerder is beschreven, ingegeven door de dreigende verdeeldheid onder de christenen. Die verdeeldheid kwam voort uit meningsverschillen over de vraag wie Jezus is.

De tekst van de belijdenis die in 325 tijdens het Concilie van Nicea werd geformuleerd, draagt de sporen van die ontstaansgeschiedenis. Zij besteedt extra veel aandacht aan het grote discussiepunt: hoe verhoudt Jezus zich tot God de Vader? Bovendien werd zij gevolgd door een tekst die andere opvattingen over die verhouding veroordeelt. Die veroordelingen zijn in het westerse christendom, anders dan in het oosten, bij het latere gebruik van de geloofsbelijdenis weggelaten.

De geloofsbelijdenis van 325 zouden wij nu wellicht een groeitekst noemen. De tekst die tijdens het concilie is vastgesteld, vormt slechts het begin

(grof gezegd de eerste helft) van wat vele christelijke kerken momenteel kennen als de Geloofsbelijdenis van Nicea (*the Nicene Creed* in het Engels). Zij werd tijdens het volgende oecumenische (wereldwijde) concilie, dat in 381 in Constantinopel plaatsvond, aangevuld met een tweede helft waarin uitvoeriger op de Heilige Geest wordt ingegaan. Die kreeg in Nicea niet meer dan een korte vermelding. Op de belijdenis van het geloof in de Heilige Geest volgen nog zinnen over de kerk, over de doop en over het geloof in de opstanding van de doden en het leven dat geen einde heeft. Ook zijn enkele formuleringen uit de tekst van Nicea aangevuld. Een volgende oecumenisch concilie, dat van Chalcedon in 451, bevestigde de tekst van deze uitgebreide geloofsbelijdenis nog eens plechtig. Het is deze geloofsbelijdenis, dus die van Nicea-Constantinopel, die in vele kerken in de eredienst wordt gebruikt. De vertalingen die door de Nederlandse kerken worden gebruikt, verschillen op een aantal punten van elkaar, zoals de kerken in Nederland, anders dan in een aantal andere landen, ook geen gedeelde versie van het Onze Vader kennen.

Met de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel is in de loop van de geschiedenis iets merkwaardigs gebeurd. We hoorden al dat zij een gemeenschapstekst is: zij opent met de woorden 'Wij geloven'. Maar als zij momenteel in de liturgie wordt gebruikt, horen we een begin in de ik-vorm: *Credo* in het Latijn of 'Ik geloof' in het Nederlands. Onder de naam *Credo* is die geloofsbelijdenis bij de meeste rooms-katholieken ook het best bekend. De omzetting van de wij-vorm naar de ik-vorm heeft te maken met de plek die de geloofsbelijdenis aanvankelijk in de liturgie had. Dat was voor het bidden van het Onze Vader, kort voordat de gelovigen in de communie de eucharistische gaven zouden ontvangen. Op die plek werd zij voor het eerst in Spanje ingevoegd door het Concilie van Toledo in 589. De bedoeling was dat de gelovigen vóór het ontvangen van de hostie nog eens hun persoonlijke geloof zouden belijden. Vandaar de ik-vorm.

In de volgende eeuwen werd het *Credo* in de misliturgie verplaatst naar de woorddienst, waar het een plek kreeg na de lezing van het evangelie. De geloofsbelijdenis werd daarbij gezien als een persoonlijke beaming van het geloof dat in het evangelie wordt verkondigd. In 798 stelde een kerkvergadering in Aken dit vast voor het rijk van Karel de Grote. In Rome vond het *Credo* pas in 1014 ingang, onder Duitse invloed. Liturgiewetenschappers hebben er al vaker voor gepleit om de geloofsbelijdenis in de liturgie haar meervoudsvorm, dus haar gemeenschapskarakter terug te geven, maar tot dusverre zonder resultaat.

In de middeleeuwen werd nog één kleine wending aan de Latijnse versie van de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel toegevoegd. In het Latijn gaat het maar om één woord: *filioque*. Dat werd

toegevoegd aan de zin waarin wordt beleden dat de Heilige Geest voortkomt uit de Vader. Theologen in het westen waren van mening dat de Geest ook voortkomt uit de Zoon, en dus werd aan die zin toegevoegd 'en uit de Zoon' (in het Latijn *filioque*). Keizer Karel de Grote verklaarde in 794 dat de tekst met het *filioque* de enig juiste was. Theologen en kerkleiders van de kerken in het oosten waren daarover zeer ontstemd: het Latijnse westen had het aangedurfd zomaar iets te wijzigen in de gedeelde geloofsbelijdenis zonder overleg met de kerken in het oosten. Het conflict hierover versterkte de groeiende kloof tussen het christendom van het westen en dat van het oosten. Dat leidde in het jaar 1054 tot een grote scheuring in het wereldchristendom: de kerken van het oosten en die van het westen deden elkaar in de ban. In de kerkgeschiedenis is dat bekend geworden als het Grote Schisma. De Oud-Katholieke Kerk van Nederland, die goede banden onderhoudt met kerken uit de Byzantijnse traditie, heeft het vermaledijde woordje *filioque* uit de door haar gebruikte vertaling van de geloofsbelijdenis geschrapt. De onlangs overleden Duitse theoloog Jürgen Moltmann (1926-2024) heeft ook bij de Wereldraad van Kerken regelmatig gepleit voor het weglaten van dat woordje uit de geloofsbelijdenis, in de verwachting dat dit de toenadering tussen de kerken van het oosten en het westen ten goede zou komen.

Een variant op de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel is die van Athanasius. Zij wordt toegeschreven aan de grote theoloog van Nicea, maar het is zo goed als zeker dat zij pas later, waarschijnlijk rond het jaar 500, is ontstaan. De toeschrijving aan Athanasius moest natuurlijk dienen om gezag te verlenen aan deze belijdenis. Zij heeft dezelfde opbouw, maar is op punten nog wat uitvoeriger dan die van Nicea-Constantinopel, onder meer doordat zij weer veroordelingen van afwijkende opvattingen bevat (zoals de oorspronkelijke tekst van Nicea). In de Church of England geniet zij groot aanzien.

Na de middeleeuwen zijn in de verschillende christelijke kerken weer nieuwe geloofsbelijdenissen geformuleerd. Sommige van die belijdenissen hebben een plaats gekregen in de eredienst, maar de meeste niet. Zij waren wel vaak het uitgangspunt voor het geloofsonderricht in de kerken. Een bekend voorbeeld uit de Nederlandse kerkgeschiedenis is de Nederlandse geloofsbelijdenis (*Confession de Foy* of *Confessio Belgica*), die de predikant Guido de Brès in 1561 opstelde en die van grote betekenis is geweest in de geschiedenis van het Nederlandse calvinisme. Na de invoering van de volkstaal in de rooms-katholieke liturgie ontstonden in Nederland ook allerlei alternatieve geloofsbelijdenissen, die weliswaar nooit zijn goedgekeurd voor gebruik in de liturgie, maar toch op allerlei plekken ingang hebben gevonden, bijvoorbeeld ook voor geloofsgesprekken in parochie en gemeente.

Een uitvergroting van het filioque zoals uitgebeeld in het altaarstuk van de Sint-Marcellinus-kapel van Boulbon, Frankrijk

Geloofsbelijdenissen dragen, zoveel zal duidelijk zijn geworden, onmiskenbaar de sporen van de tijd waarin zij zijn ontstaan. Zij gebruiken ook de taal van die tijd. De betekenis van woorden verandert echter soms. Het Latijnse woord dat in de geloofsbelijdenis voor 'wezen' wordt gebruikt, *substantia*, heeft in latere tijden een heel andere lading gekregen. Mensen zullen nu bij substantie eerder denken aan iets stoffelijks. Zie maar de omschrijvingen in het *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, beter bekend als de *Dikke van Dale*. Van tijd tot tijd ontstaat dan ook de discussie of de formulering van geloofsbelijdenissen voor alle tijden als onveranderlijk beschouwd moet worden of dat zij aangepast mogen worden aan veranderde tijden. In het begin van de zeventiende eeuw speelde die discussie al een

rol in de theologische strijd in het Nederlandse protestantisme tussen 'rekkelijken' en 'preciezen', die tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619) leidde tot de veroordeling en verbanning van de remonstranten.

Ook in onze tijd is het gesprek actueel. Zijn geloofsbelijdenissen onveranderlijk? Liggen zij eens en voor altijd vast? De ontstaansgeschiedenis van de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel laat zien dat dit laatste beslist niet het geval is. Ook die tekst is geleidelijk gegroeid en aangepast. Vragen andere tijden om andere formuleringen van het gedeelde geloof? En zijn er formuleringen denkbaar waarin alle grote christelijke kerken zich zouden kunnen vinden? Om te beginnen wellicht in het Nederlandse taalgebied?

6. SAMEN ONS GELOOF VIEREN: PASEN

Het christelijk geloof is een paasgeloof. De kern van dit geloof is dat 'onze God een God van levenden is' (Marcus 12,27). Hij heeft ons mensen niet in het bestaan geroepen om ons over te laten aan de afgrond en de duisternis van de dood. Dat heeft Hij getoond door Jezus van Nazareth, zijn geliefde Zoon, op de derde dag na de kruisiging uit de dood te doen opstaan. De verrezen Christus is verschenen aan zijn leerlingen. Zijn eerste woorden waren: 'Vrede zij met jullie' (Johannes 20,19).

De verrezen Heer verschijnt op paasmorgen aan Maria van Magdala

Jacob Corneliszoon van Oostsanen, 1507, Gemäldegalerie Alte Meister, Kassel

Christus is uit de dood opgestaan op de eerste dag van de week, de dag waarop God ook zijn scheppingswerk is begonnen. Die eerste dag is daarmee voor christenen de dag van de verrijzenis geworden, de dag van het leven dat sterker is dan de dood. Vanaf de vroegste tijden zijn zij deze dag blijven vieren als een bijzondere dag; de dag van de Heer. Daar is de benaming van de zondag in vele moderne talen van afgeleid (bijvoorbeeld het Franse *dimanche* en het Italiaanse *domenica*, bei-

de afgeleid van het Latijnse *dies dominica*, de dag van de Heer). Ook in de eerste drie eeuwen van het christendom, toen die dag nog geen vrije dag was, was de zondag de dag waarop christenen samenkwamen om hun geloof te vieren.

Maar ook zijn de eerste christenen al spoedig op één dag de verrijzenis van Jezus als afzonderlijk feest gaan vieren. Aanvankelijk hebben zij dat gedaan in aansluiting op het joodse paasfeest, Pesach, waaraan Pasen ook zijn naam ontleent, maar toen het christendom zich door de missiereizen van Paulus en anderen ook buiten de joodse omgeving verbreidde, kreeg het christelijke paasfeest steeds meer een eigen betekenis als viering van het hart van het christelijk geloof. De oudtestamentische achtergrond van de uittocht van het joodse volk uit Egypte bleef in de viering wel steeds meeklinken. Dat blijkt uit de oudste paaspreken die ons bewaard zijn gebleven, zoals die van Melito van Sardes in Klein-Azië uit het midden van de tweede eeuw.

De viering van Pasen begon op de vooravond met een feestelijke wake. De paaswake werd in de tweede eeuw ook het moment bij uitstek waarop nieuwe christenen door het doopsel in de geloofsgemeenschap werden opgenomen. Zij sloten hun vormingstijd, het zogenaamde catechumenaat, af door het uitspreken van een geloofsbelijdenis. Vaak daalden zij in een wit kleed, beeld van de zuiverheid en de nieuwheid, af in een waterbad, waarin zij door onderdompeling of overgieting met water werden gedoopt. Dat gebeurde onder het uitspreken van de naam van de drie-ene God: Vader, Zoon en Heilige Geest.

Het paasfeest werd al snel het grootste en belangrijkste feest van de christelijke gemeenschap. Daarom was het des te pijnlijker dat er geen overeenstemming was over de dag waarop dit feest gevierd moest worden. Eerder is verteld over de twee tradities die er waren om de datum voor het paasfeest vast te stellen: de ene traditie die de datum van het joodse paasfeest wilde blijven volgen, ongeacht op welke weekday Pasen dan zou vallen, en de andere traditie die vond dat Pasen altijd op een zondag gevierd dient te worden. Het Concilie van Nicea koos voor die laatste traditie. Maar er is ook al verteld dat de verhoopde eenheid in de viering van Pasen ook na het concilie uitbleef, tot de dag van vandaag. Dat is het gevolg van het gebruik van verschillende kalenders. Christenen in het westen vieren het feest daardoor op een andere dag dan die in het oosten

In 2015 heeft paus Franciscus verklaard zich te

zullen gaan inspannen om in overleg met de Orthodoxe Kerken weer tot een gezamenlijke paasdatum te komen. Hij richtte zich daartoe tot Bartholomeüs, de oecumenisch patriarch van Constantinopel, en tot Kyrill, de patriarch van Moskou. Ook de Wereldraad van Kerken pleit al langere

tijd voor een gezamenlijke paasdatum. Misschien gaat het in 2025, bij de viering van het zeventiende eeuwfeest van het Concilie van Nicea, lukken. De verstoorde verhoudingen met patriarch Kyrill van Moskou voorspellen echter weinig goeds.

7. GESPREKSVRAGEN

SAMEN BERADEN

1. Vindt u het belangrijk dat alle gelovigen mee kunnen praten over de toekomst van hun geloofsgemeenschap of moet dat gesprek worden overgelaten aan officiële ambtsdragers?
2. Hebt u ervaringen met vormen van breed beraad in uw geloofsgemeenschap, bijvoorbeeld in het kader van het synodaal proces? Waren dat goede ervaringen of viel het tegen?
3. Deelt u de overtuiging en misschien ook de ervaring dat in vormen van beraad in de kerk hoorbaar kan worden wat de Heilige Geest de kerkgemeenschap te verstaan geeft?
4. Hoe zou er beter voor gezorgd kunnen worden dat datgene wat in vormen van kerkelijk beraad is afgesproken, ook daadwerkelijk in de praktijk wordt toegepast en uitgevoerd?
5. Hoe kunnen geloofsgemeenschappen vruchtbaar omgaan met meningsverschillen die in vormen van kerkelijk beraad naar voren komen?

SAMEN GELOVEN

1. Is geloven volgens u vooral een persoonlijke aangelegenheid of is het vooral iets van een gemeenschap?
2. Hoe belangrijk vindt u het om de geloofsovertuigingen die door een gemeenschap gedeeld worden onder woorden te brengen?
3. Moeten geloofsbelijdenissen door alle leden van de geloofsgemeenschap onverkort onderschreven worden?
4. Vindt u het belangrijk dat de verwoording van het geloofsgetuigenis aan veranderende tijden wordt aangepast, bijvoorbeeld omdat bepaalde woorden niet meer of juist verkeerd begrepen worden?
5. Scheppen gedeelde geloofsbelijdenissen volgens u vooral gemeenschap of sluiten ze ook mensen uit? Hoe erg of hoe belangrijk vindt u dit?

SAMEN VIEREN

1. Ervaart u het samen vieren van christelijke feesten als een versterking van uw geloof?
2. Spreekt de liturgie zoals die in uw parochie of gemeente gevierd wordt u aan? Past zij bij de wijze waarop u persoonlijk uw geloof beleeft?
3. Hoe belangrijk vindt u het dat alle christenen in de wereld hun belangrijkste feest, dat van Pasen, op dezelfde dag vieren?
4. Hoe zou de veelkleurigheid van het wereldchristendom in de viering van onze liturgische feesten beter tot haar recht kunnen komen?
5. Komt in het leven van uw geloofsgemeenschap, kerk, parochie of gemeente naar uw gevoel voldoende tot uitdrukking dat het christelijke geloof ten diepste een vreugdevol paasgeloof is, een geloof in leven dat sterker is dan de dood? Zo niet, wat zou er dan verbeterd kunnen worden?

8. TEKSTEN: DE GELOOFSBELIJDENIS VAN NICEA IN VERSCHILLENDE VERTALINGEN

De geloofsbelijdenis van 325, zonder de latere aanvullingen

Griekse tekst

Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητὴν· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς μονογενῆ· τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς Θεὸν ἐκ Θεοῦ, Φῶς ἐκ Φωτός, Θεὸν ἀληθινὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὰ τε ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐν τῇ γῆ, τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, κατελθόντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα, παθόντα, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα.

[De veroordelingen:]

Τοὺς δὲ λέγοντας Ἰὴν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, καὶ Πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι Ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο, ἢ Ἐξ ἑτέρας ὑποστάσεως ἢ οὐσίας φάσκοντας εἶναι ἢ κτιστόν ἢ τρεπτόν ἢ ἀλλοιωτόν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τούτους ἀναθεματίζει ἡ ἅγια καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ ἐκκλησία

Nederlandse vertaling

Wij geloven in één God, de Vader die over alles heerst, de Maker van alle zichtbare en onzichtbare dingen.

En in de ene Heer Jezus Christus, de Zoon van God, eengeboren uit de Vader, dat wil zeggen van hetzelfde wezen, God uit God, Licht uit Licht, ware God uit de ware God; geboren, niet gemaakt, één van wezen met de Vader, [in de vroegste Latijnse versie is toegevoegd: hetgeen de Grieken ὁμοούσιον noemen]; door Hem zijn alle dingen gemaakt die in de hemel zijn en op de aarde; die omwille van ons mensen en omwille van ons heil is neergedaald, is vlees geworden en is een mens geworden; die geleden heeft en opgestaan is op de derde dag; die is opgevaren naar de hemel en zal komen om te oordelen over levenden en de doden. En in de Heilige Geest.

[De veroordelingen:]

Diegenen dus die zeggen: 'er was een tijd dat Hij er niet was', en 'voordat Hij geboren werd, was Hij er nog niet', en 'dat Hij gemaakt is uit wat er nog niet was', [toevoeging in de vroegste Latijnse versie: wat de Grieken Ἐξ οὐκ ὄντων noemen], of 'dat Hij van een ander wezen is', of dat ze zeggen dat de Zoon van God veranderlijk en onbestendig is; hen vervloekt de katholieke en apostolische kerk.

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel:
rooms-katholieke versie

Ik geloof in één God, de almachtige Vader,
Schepper van hemel en aarde, van al wat
zichtbaar en onzichtbaar is.
En in één Heer, Jezus Christus,
eniggeboren Zoon van God,
vóór alle tijden geboren uit de Vader.
God uit God, licht uit licht, ware God uit de ware
God.
Geboren, niet geschapen, één in wezen met de
Vader,
en door wie alles geschapen is.
Hij is voor ons, mensen, en omwille van ons heil
uit de hemel neergedaald.
Hij heeft het vlees aangenomen door de heilige
Geest uit de Maagd Maria
en is mens geworden.
Hij werd voor ons gekruisigd,
Hij heeft geleden onder Pontius Pilatus en is
begraven
Hij is verrezen op de derde dag, volgens de
Schriften.
Hij is opgevaren ten hemel: zit aan de
rechterhand van de Vader.
Hij zal wederkomen in heerlijkheid om te
oordelen levenden en doden
en aan zijn rijk komt geen einde.
Ik geloof in de Heilige Geest die Heer is en het
leven geeft
die voortkomt uit de Vader en de Zoon
die met de Vader en de Zoon tezamen wordt
aanbeden en verheerlijkt;
die gesproken heeft door de profeten.
Ik geloof in de ene, heilige, katholieke en
apostolische kerk.
Ik belijd één doopsel tot vergeving van de zonden.
Ik verwacht de opstanding van de doden
en het leven van het komend rijk.
Amen.

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel:
protestantse versie, zoals gebruikt in de
Protestantse Kerk in Nederland (PKN)

Ik geloof in één God, de almachtige Vader,
Schepper van de hemel en de aarde, van alle
zichtbare en onzichtbare dingen.
En in één Here Jezus Christus, de eniggeboren
Zoon van God, geboren uit de Vader voor alle
eeuwen, God uit God, Licht uit Licht, waarachtig
God uit waarachtig God; geboren, niet gemaakt,
van hetzelfde Wezen met de Vader; door Wie alle
dingen gemaakt zijn.
Die, om ons mensen en om onze zaligheid, is
neergekomen uit de hemel en vlees geworden
door de Heilige Geest uit de maagd Maria en
een mens geworden is; ook voor ons gekruisigd
is onder Pontius Pilatus, geleden heeft, en
begraven is, en op de derde dag opgestaan is
overeenkomstig de Schriften, opgevaren naar de
hemel, zit aan de rechterhand van de Vader en
zal weerkomen met heerlijkheid om te oordelen
de levenden en de doden; wiens rijk geen einde
zal hebben.
En in de Heilige Geest, die Here is en levend
maakt, die van de Vader en de Zoon uitgaat, die
samen met de Vader en de Zoon aanbeden en
verheerlijkt wordt, die gesproken heeft door de
profeten.
En één heilige, algemene en apostolische kerk.
Ik belijd één doop tot vergeving van de zonden.
Ik verwacht de opstanding van de doden en het
leven van de komende eeuw.
Amen.

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel, zoals gebruikt in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland

Ik geloof in één God, de almachtige Vader Schepper van hemel en aarde, van alle zichtbare en onzichtbare dingen.

En in één Heer, Jezus Christus, de eniggeboren Zoon van God;

uit de Vader geboren voor alle eeuwen.

God van God, licht van licht, waarachtig God van de waarachtige God; geboren en niet gemaakt; één van wezen met de Vader; door wie alles gemaakt is.

Die om ons mensen en tot onze zaligheid uit de hemel is nedergedaald

en het vlees heeft aangenomen door de heilige Geest uit de Maagd Maria. En hij is mens geworden.

Hij is ook voor ons gekruisigd onder Pontius Pilatus;

hij heeft geleden en is begraven.

En ten derden dage is hij verrezen volgens de Schrifturen.

Hij is opgeklimmen ten hemel en zit aan de rechterhand des Vaders.

Hij zal wederkomen met heerlijkheid om te oordelen levenden en doden;

wiens rijk geen einde hebben zal.

En in de Heilige Geest, die Heer is en het leven geeft;

die uit de Vader voortkomt;

die met de Vader en de Zoon te zamen aanbeden en mede verheerlijkt wordt;

die gesproken heeft door de profeten.

Ik geloof één, heilige, katholieke en apostolische kerk.

Ik belijd één doop tot vergeving der zonden.

Ik verwacht de verrijzenis der doden en eeuwige leven.

Amen.

De geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel, zoals gebruikt in de Nederlandstalige diensten van de Orthodoxe Kerk in Nederland (oecumenisch patriarchaat van Constantinopel en patriarchaat van Moskou).

Ik geloof in één God, de almachtige Vader, Schepper van hemel en aarde, van al het zichtbare en onzichtbare. En in één Heer, Jezus Christus, de eniggeboren Zoon van God, geboren uit de Vader vóór alle eeuwen, Licht uit Licht, ware God uit de ware God, geboren, niet geschapen, één in wezen met de Vader; en door Wie alles geworden is; Die om ons mensen, en om onze verlossing uit de hemel is nedergedaald, en vlees heeft aangenomen door de Heilige Geest uit de maagd Maria, en Mens geworden is; Die voor ons onder Pontius Pilatus gekruisigd is, geleden heeft en begraven is; Die opgestaan is op de derde dag volgens de Schriften; Die opgevaren is ten hemel, en zetelt aan de rechterhand van de Vader; Die zal wederkomen in heerlijkheid, om levenden en doden te oordelen, en aan wiens Rijk geen einde zal zijn. En in de Heilige Geest, Heer en Levendmaker, Die uitgaat van de Vader; Die aanbeden en verheerlijkt wordt tezamen met de Vader en de Zoon; Die door de profeten gesproken heeft. In één heilige, katholieke en apostolische Kerk. Ik belijd één Doop tot vergeving van zonden. Ik verwacht de opstanding van de doden, en het leven van de komende eeuwigheid. Amen.

VERANTWOORDING AFBEELDINGEN

Afbeelding 1 (p. 1):

CC BY-SA 3.0.

Jjensen. *Nikea-Arius*. Wikimedia Commons. Augustus 23, 2008.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nikea-arius.png>.

Afbeelding 2 (p. 3):

PDM 1.0.

Myrabella. *Constantine I Hagia Sophia*. Wikimedia Commons. Januari 13, 2013.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Constantine_I_Hagia_Sophia.jpg

Afbeelding 3 (p. 4):

PDM 1.0.

Arius Püspök. Wikimedia Commons. December 22, 2017.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Arius_p%C3%BCsp%C3%B6k.jpg,

Afbeelding 4 (p. 5):

CC BY-SA 4.0.

Dosseman. *Iznik Wall at Lefke Gate 8274*. Wikimedia Commons. Maart 27, 2019.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iznik_Wall_at_Lefke_Gate_8274.jpg.

Afbeelding 5 (p. 6):

PDM 1.0.

St Nicholas slaps Arius. Wikimedia Commons. April 20, 2019.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:St_Nicholas_slaps_Arius.jpg.

Afbeelding 6 (p. 7):

PDM 1.0.

Athanasius I. Wikimedia Commons. December 8, 2007.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Athanasius_I.jpg.

Afbeelding 7 (p. 8):

CC BY-SA 4.0.

Kristiciak. *Orantas poza, 3.g.s.pirms.Kr., Priscillas katakombas, Roma*. Wikimedia Commons. Januari 29, 2015.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Orantas_poza_3.gs.pirms.Kr._Priscillas_katakombas_Roma.jpg.

Afbeelding 8 (p. 9):

PDM 1.0.

Kostisl. *Council of Constantinople 381-stavropoleos church*. Wikimedia Commons. Juli 7, 2008.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Council_of_Constantinople_381-stavropoleos_church.jpg.

Afbeelding 9 (p. 11):

CC BY-SA 2.0.

Hind, Tracey. *Remains of 5th Century Christian Chapel at Carthage*. (52764237875). Wikimedia Commons. Maart 20, 2023.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Remains_of_5th_Century_Christian_Chapel_at_Carthage_\(52764237875\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Remains_of_5th_Century_Christian_Chapel_at_Carthage_(52764237875).jpg).

Afbeelding 10 (p. 12):

König, Lars. Elyseüs Photography. 2023.

<https://together.oecumene.nl>.

Afbeelding 11 (p. 13):

CC BY-SA 2.0.

Garlick, Michael. *Langley Marish, St. Mary's Church, The font and Apostles' Creed board* - *geograph.org.uk* - 4966567. Wikimedia Commons. Mei 24, 2016.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Langley_Marish,_St._Mary%27s_Church,_The_font_and_Apostles%27_Creed_board_-_geograph.org.uk_-_4966567.jpg.

Afbeelding 12 (p. 15):

PDM 1.0.

Paterm. *Filioque*. Wikimedia Commons. Januari 24, 2009.

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Filioque.JPG>.

Afbeelding 13 (p. 16):

PDM 1.0

Jacob Cornelisz. *van Oostsanen* 001. Wikimedia Commons. Mei 31, 2014.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jacob_Cornelisz_van_Oostsanen_001.jpg.